

Bijlage bij het hoorcollege *Van Plato tot Sextus Empiricus*

VAN PLATO TOT SEXTUS EMPIRICUS

EEN HOORCOLLEGE
GESCHIEDENIS VAN DE
WESTERSE WIJSBEGEERTE,
VAN 4E EEUW V.C. TOT
DE 3E EEUW N.C.

door Johan Braeckman

Inhoudsopgave

[Over Johan Braeckman](#)

[Over De Corridor](#)

[College 1. Plato \(ca. 427-347 v.C.\)](#)

[H1. Het leven van Plato](#)

[H2. Plato's reizen en oprichting van de Academie](#)

[H3. De allegorie van de grot in Plato's werk Politeia](#)

[H4. Platonisme](#)

[H5. De staatsvisie van Plato](#)

[H6. Evaluatie van Plato's staatsvisie](#)

[College 2. Aristoteles \(384-322 v.C.\)](#)

[H7. Het leven van Aristoteles en zijn tijdgenoten](#)

[H8. Vervolg van het leven van Aristoteles](#)

[H9. Introductie op het werk van Aristoteles](#)

[H10. Het biologische werk van Aristoteles](#)

[H11. De metafysica van Aristoteles](#)

[H12. Kritiek van Aristoteles op zijn voorgangers](#)

[H13. De logica van Aristoteles](#)

[H14. Meer aspecten van de logica van Aristoteles](#)

[H15. Cirkelredeneringen en andere denkfouten](#)

[H16. Meer denkfouten, zoals drogredenen en vóóroordelen](#)

[H17. De ethica van Aristoteles](#)

[H18. De deugdethiek van Aristoteles](#)

[H19. Over morele dilemma's](#)

[College 3. De hellenistische filosofie](#)

[H20. Diogenes van Sinope \(404-323 v.C.\) en het cynisme](#)

[H21. Inleiding op de hellenistische filosofie](#)

[H22. Inleiding op Epicurus \(341-270 v.C.\) en het epicurisme](#)

[H23. De Epicurist Lucretius \(99-55 v.C.\) en zijn leerdicht De Rerum Natura](#)

[H24. Religie en ethiek bij Epicurus en Lucretius](#)

[H25. Over de herontdekking van De Rerum Natura en slotbeschouwingen](#)

[H26. Zeno \(334-262 v.C.\) en het stoïcisme](#)

[H27. De natuurtheologische visie van het stoïcisme](#)

[H28. De ethiek van het stoïcisme](#)

[H29. Seneca \(4 v.C.-65 n.C.\) en de stoïcijnse idealen](#)

[H30. Inleiding op het scepticisme, in de oudheid en nu](#)

[H31. De grondlegger van het scepticisme: Pyrrho van Elis \(ca 360-270 v.C.\)](#)

[H32. Sextus Empiricus \(ca 150-220 n.C.\) en het late scepticisme](#)

[Aanbevolen literatuur](#)

[Colofon](#)

Johan Braeckman

Johan Braeckman studeerde wijsbegeerte en menselijke ecologie aan de Universiteit Gent, de Vrije Universiteit Brussel en de University of California. Hij is hoogleraar wijsbegeerte aan de Universiteit Gent en was Socrates hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceerde meerdere boeken, onder meer *Darwins moordbekentenis* (2001), *De Rivier van Herakleitos. Een eigenzinnige visie op de wijsbegeerte* (met E. Vermeersch, 2008), *De Ongelovige Thomas heeft een Punt* (met M. Boudry, 2012), *Fascinerend Leven. Markante figuren en ideeën uit de geschiedenis van de biologie* (met L. Van Speybroeck, 2013, herziene en aangevulde editie 2022), *Dirk Verhofstadt in gesprek met Johan Braeckman* (2021) en *Ezelsoren, kanttekeningen bij moeilijke kwesties* (2022). Hij geeft geregeld lezingen in binnen- en buitenland over meerdere thema's die in zijn werk aan bod komen.

Bij Home Academy zijn o.a. de volgende hoorcolleges van hem verschenen: *Darwin en de evolutietheorie*, *Kritisch denken*, *Recht maken wat krom is?*, *Valkuilen van ons denken* en *Van Mythen tot Socrates*, deel 1 van de serie hoorcolleges over een geschiedenis van de Westerse wijsbegeerte.

Meer info over Johan Braeckman: <https://www.facebook.com/johanbraeckmanofficial/>

De Corridor

Dit hoorcollege is tot stand gekomen i.s.m. De Corridor. De Corridor is een multifunctionele ruimte in Wetteren, België, die gelegenheid biedt tot bijeenkomsten van allerlei aard. De meeste events hebben een culturele en educatieve inslag.

Voor meer informatie: www.decorridor.be

Synopsis van het hoorcollege *Van Plato tot Sextus Empiricus*

College 1. Plato (ca. 427-347 v.C.)

H1. Het leven van Plato

- Anders dan Socrates heeft Plato behoorlijk veel geschreven. Hij vond het genre uit van “de dialoog”.
- Plato begon Socrates te volgen rond zijn twintigste, toen hij hem hoorde praten aan het theater van Dionysus.
- Plato is een van de meest invloedrijke denkers aller tijden, wat het Westen betreft.
- Zijn enorme invloed is misschien het best samengevat door een uitspraak van de Britse filosoof, natuurkundige en wiskundige Alfred North Whitehead (1861-1947): *the safest general characterization of the European philosophical tradition is that it consists in a series of footnotes to Plato*.
- Dit moet niet letterlijk worden genomen, maar Plato’s werk behelst wel alle grote thema’s zoals epistemologie, metafysica, ethiek, politieke filosofie, kunstfilosofie, wijsgerige antropologie enz. De grote vragen van Kant komen bij Plato al allemaal aan bod: ‘Wat kan ik weten?’ ‘Wat moet ik doen?’ ‘Waarop mag ik hopen?’ en ‘Wat is de mens?’.
- Plato was niet alleen een groot filosoof, maar ook een groot schrijver.
- Plato is ook diegene, Socrates volgend, die het waardevolle van reflectie, van nadenken – in het bijzonder over de mens zelf – beklemtoont.
- Er is ook veel kritiek, al enkele eeuwen, net omdat men zich realiseert hoe groot Plato’s invloed is.
- Citaat 20e eeuwse Amerikaanse filosoof Richard Rorty: *It is quite true that the history of philosophy is a series of footnotes on Plato, but in the last few centuries, many of these footnotes have been saying, ‘Notice how much harm this particular bad Platonic idea has done’.*
- Plato werd geboren in 428 of 427 (sommigen denken al in 429), niet zoveel jaar nadat de tweede Peloponnesische oorlog uitbrak (die duurde van 431 tot 404), tussen Athene en haar Bondgenoten enerzijds, en het bondgenootschap rond Sparta anderzijds. Plato groeide op in een periode dat zowel de macht van Athene als haar democratische instellingen gestaag afbrokkelden.
- Hij kwam uit een rijke, aristocratische en politiek actieve familie die goede connecties had met andere rijke en invloedrijke Atheners met een stamboom.
- Zijn geboorteplaats is niet met zekerheid gekend, maar bronnen in de oudheid verwijzen naar het eiland Egina (niet zo ver van Athene).
- Plato had hoge idealen, niks minder dan het creëren van een ideale samenleving. Op een bepaald moment, omstreeks zijn twintigste, ontmoet hij Socrates en hij geraakt volkomen in zijn ban: eindelijk iemand die voortdurend nadacht over de kern van de zaak en zich niet liet afleiden door geldgewin, of macht of andere triviale zaken zoals eten, drinken en familie.
- Plato beslist om niet te trouwen en geen kinderen te krijgen en zijn leven te wijden aan de filosofie – diep en voortdurend nadenken over de belangrijkste kwesties die de mens moet bezighouden.
- Ten tijde van het proces en de dood van Socrates, was Plato 28 à 29 jaar. Die hele reeks gebeurtenissen – de aanklacht tegen Socrates, dat Socrates in de gevangenis kwam, zijn verdedigingsrede en het feit dat hij gedwongen werd om de gifbeker te drinken, maakte een enorme indruk op Plato.
- Plato leefde lang – hij werd tachtig jaar, volgens sommige bronnen zelfs 84. Hij stierf volgens de overlevering tijdens een trouwfeest.

H2. Plato’s reizen en oprichting van de Academie

- Plato’s denken evolueerde: eerst gaf hij de opvattingen van Socrates weer, gaandeweg ontwikkelde hij eigen ideeën, die hij in zijn dialogen Socrates in de mond legde. Hij werd beïnvloed door

- Parmenides, en later vooral door Pythagoras en de pythagoreïci.
- Parmenides dacht dat alles één geheel is en dat verandering en tijd niet bestaan; het zijn illusies. Zijn leerling Zeno trachtte die merkwaardige standpunten te “bewijzen” - paradoxen.
 - Ook Plato zocht naar het standvastige, het onveranderlijke, het eeuwige.... En ook hij vond dat de werkelijkheid zoals we die zintuiglijk waarnemen, een soort illusie is; het is niet “de echte” werkelijkheid. De opvatting daarover van Plato staat bekend als zijn ideeënleer, of beter: leer over de vormenwereld. Hij sluit meer aan bij Parmenides dan bij Herakleitos (die meende dat alles verandert.)
 - Pythagoras is de filosoof die beweerde dat getallen ten grondslag liggen aan alles wat bestaat, en dat getallen meer reëel zijn dan wat we zintuiglijk, empirisch waarnemen. Ook dat vinden we terug bij Plato.
 - De denkbeelden van Pythagoras en zijn volgelingen leerde Plato kennen na de dood van Socrates – toen is hij beginnen reizen, ongeveer twaalf jaar lang.
 - Zo reisde hij naar Megara, niet zo ver van Athene, waar hij bij een andere leerling van Socrates verbleef, Euclides (niet te verwarren met Euclides de meetkundige)
 - Ook naar Egypte, naar Sicilië en Italië, waar hij de volgelingen van Pythagoras leerde kennen.
 - Na zijn vele reizen richtte hij een school op omstreeks 387 v.C., toen hij ongeveer veertig jaar was. Deze school werd bekend als de Academie. De locatie van de school is in de twintigste eeuw door archeologen ontdekt.
 - Er werd over van alles en nog wat les gegeven, uiteraard niet alleen door Plato. Het hoofddoel van de Academie was om wijze bestuurders te kweken. De school kreeg al snel een goede reputatie en werd wat wij nu een onderzoekscentrum zouden noemen. Vooral de wiskunde en de astronomie stonden hoog in het vaandel. Naar verluidt stond er boven de ingang een leuze die zei dat je in de Academie niks te zoeken had als je geen wiskunde – of meer precies: meetkunde - kende.
 - De school leverde al snel belangrijke denkers af, zoals Eudoxus van Knidos, een zeer belangrijke wiskundige en astronoom, en natuurlijk Aristoteles. Hij studeerde er twintig jaar en richtte daarna zijn eigen school op, het Lyceum.
 - De Academie – in wisselende vormen en structuren – bestond lang. Plato kende meerdere opvolgers die de school hebben geleid – die allen Plato’s werk in ere hielden, maar soms meer neigden naar scepticisme, dan naar stoïcisme, vervolgens weer nauwer aansloten bij Plato zelf. De academie werd fysiek vernietigd door de Romeinse generaal Sulla, in 88 v.C. Dat neemt niet weg dat de kern, of de “geest” van de Platoonse Academie nog eeuwenlang bewaard bleef, als het ware in de diaspora – zowel in Athene als ver daarbuiten, in de hellenistische wereld.

H3. De allegorie van de grot in Plato’s werk *Politeia*

- Plato’s *Politeia* is een werk in dialoogvorm, geschreven rond 380 v.C. Er komen meerdere onderwerpen in aan bod, zoals de vraag wat rechtvaardigheid is, het belang van poëzie, de onsterfelijkheid van de ziel en de rol van de filosoof – al die thema’s zijn samenhangend.
- Het bekendste verhaal uit het boek is ongetwijfeld de allegorie van de grot, in het zevende deel, of zevende boek.
- Het cruciale aspect van deze allegorie is natuurlijk het onderscheid dat Plato maakt tussen de wereld die we waarnemen enerzijds (en die we – ten onrechte - voor de echte realiteit houden) en de wereld die echt *echt* is, maar die we slechts kunnen kennen door onszelf te bevrijden van onze gevangenschap – in de allegorie letterlijk, maar we moeten dit interpreteren als een mentale gevangenschap. Het gaat dus over “schijn of zijn”, illusie of werkelijkheid - dat is de kern van de zaak.
- De gevangenen, dat zijn wij – onwetende mensen die denken dat hun zintuigen hen de wereld tonen zoals die echt is. We snappen niet dat de wereld die we zien, slechts een afspiegeling is van de echte wereld, de ideeën- of beter: vormenwereld. Wij leven in een schijnwereld, en zien de reële wereld niet.
- De hoogste vorm van kennis is dus het inzicht in de abstracte, volmaakte – reëel bestaande! - vormen waarvan alles een afspiegeling is. Zoals Plato duidelijk maakt in de allegorie van de grot, is

die kennis moeilijk te bekomen: ze verblindt ons, we zijn geneigd om te denken dat wat we zintuiglijk waarnemen, de waarheid is – maar we vergissen ons.

H4. Platonisme

- Plato stelt diepe ontologische en epistemologische vragen: ze gaan over de fundamentele aard van de werkelijkheid en over de vraag wat kennis is, en hoe we haar bekomen. Aristoteles zal zich er ook over uitspreken, en ze houden filosofen en theologen doorheen de middeleeuwen in de ban.
- Ook in onze tijd zijn ze nog aan de orde; ze zijn diep doorgedrongen in de moderne wetenschappen. Het ligt ergens voor de hand dat wiskundigen vaak Platonisten zijn, d.w.z. dat ze – zoals Pythagoras, reeds voor Plato – denken dat wiskunde bestaat onafhankelijk van de mens: wij *ontdekken* de wiskunde, we maken ze niet. De wiskunde is daar al, nog voor wij haar leren kennen.
- Het mensbeeld van Plato is dualistisch – ziel & lichaam.
- Plato denkt dat kennis louter uit het denken naar voren kan komen. Hij minimaliseert het belang van het empirische.
- Ook in de natuurwetenschappen bestaat veel platonisme. Dat kenmerkt zich door de overtuiging dat uiteindelijk de wiskunde aan de hele werkelijkheid ten grondslag ligt.

H5. De staatsvisie van Plato

- Plato's opvatting over de ideale staat in zijn boek *Politeia* houdt verband met zijn filosofie van de vormenwereld. Die vormenwereld impliceert dat er van alles – katten, honden en mensen, maar ook cirkels en kubussen, en regenwouden en samenlevingen – een ideaal exemplaar bestaat; de volmaakte gietvorm waarvan wij enkel de onvolmaakte, onvermijdelijk misvormde afspiegelingen kennen. Het komt er nu op neer dat onze ziel zich die volmaakte vormen moet herinneren. Zo komen wij tot de kennis ervan.
- Vanuit die argumentatie was Plato ervan overtuigd dat het ideale, volmaakte model van de samenleving echt bestaat en kenbaar is. In de dialoog *Politeia* zet hij dat model in detail uiteen. Hij laat Socrates opmerken dat het er niet om gaat of de volmaakte staat of samenleving ooit echt gerealiseerd zal worden – het is dus geen *concrete* blauwdruk, geen recept waarvan hij verwacht dat het zal uitgevoerd worden – maar het is wel duidelijk dat hij meent wat hij zegt.
- Hij zet zijn ideeën over de ideale staat uiteen naar aanleiding van een discussie over de vraag wat rechtvaardigheid is. Socrates – maar dus eigenlijk Plato in deze dialoog – neemt geen genoegen met concrete voorbeelden; we moeten naar de kern van de zaak doorstoten; we moeten *het wezen van rechtvaardigheid* doorgronden – net zoals we een definitie van wat een cirkel is zouden willen horen, in plaats van dat iemand ons een of meerdere cirkels aanwijst. We krijgen dan wel een idee van wat cirkels zijn, maar niet van wat “de cirkelessentie” is.
- In de ideale samenleving is de bevolking verdeeld in drie maatschappelijke klassen: werkers (zoals ambachtsmensen en boeren); wachters (die een militaire opleiding krijgen) en heersers – die laatsten worden geselecteerd uit de beste wachters.
- Plato vergelijkt ook zijn ideale staat met de alternatieve die in zijn tijd bekend waren:
 - Sparta, - dictatuur - waar de militairen heersen
 - Oligarchie, waar een kleine rijke elite heerst
 - Democratie, waar het volk de macht heeft
 - Tirannie, waar één persoon, de tiran, alles te zeggen heeft
 - En allerlei variaties
- Plato's visie is een aristocratie: dat betekent, zoals Plato dat ziet, dat de beste en de meest rechtvaardige mensen de baas zijn, de koning-filosofen dus, die zich, door de rede en de waarheid laten leiden.
- Hij wikt en weegt al de verschillende regeringsvormen, en toont aan dat alle alternatieven voor zijn aristocratische visie tekortschieten.

H6. Evaluatie van Plato's staatsvisie

- Hoe moeten we nu die aristocratische, anti-democratische, maar ook anti-tirannie en anti-oligarchie visie van Plato evalueren?
- De meningen zijn erg verdeeld, toen en nu.
- Plato bepleit een totalitaire samenleving, waarin burgers bewust belogen en bedrogen worden, waarin ze geen vrijheid kennen om zelf een partner te kiezen of hun kinderen op te voeden, waarin ze geen toegang hebben tot allerlei vormen van informatie.
- Het doet denken aan twintigste-eeuwse totalitaire systemen, zie Duitsland onder de nazi's, of de Sovjet-Unie onder Stalin.
- Dit is dan ook de stelling van de twintigste-eeuwse Oostenrijks-Britse filosoof Karl Popper (1902-1994) dat "gesloten samenlevingen" – dictatoriale of totalitaire regimes – op een of andere wijze schatplichtig zijn aan Plato.
- Daar staat tegenover dat we ook wel begrip voor Plato kunnen opbrengen. De democratie in Athene was in zijn tijd reeds in verval en de democratie had, in Plato's interpretatie, Socrates vermoord.
- Hij bracht zijn staatsvisie als een utopie naar voren, een niet bestaande, maar ideale plaats of situatie, die we misschien nooit kunnen bereiken, maar wel kunnen nastreven: Plato bepleit een streven naar perfectionisme, en hij denkt bovendien te weten hoe we daarin zover mogelijk kunnen geraken.
- Maar Plato gaat nog verder in zijn visie op hoe een staat de perfectie kan bereiken. Zijn visie is dan wel utopisch, een niet-realistische denkoefening, maar hij werkt ze op sommige plaatsen toch heel concreet uit. We begrijpen ook wel de verleiding van het utopische denken, en van Plato's visie: laat de besten, de meest wijzen regeren.
- Ondertussen weten we evenwel dat utopieën gevaarlijk zijn: het nazisme, fascisme, communisme, maoïsme en nog enkele andere utopische politieke visies hebben honderden miljoenen doden veroorzaakt.
- Het zou natuurlijk absurd zijn om de verantwoordelijkheid daarvoor terug te voeren tot Plato, maar het is wel opvallend dat zijn utopie – de eerste in de geschiedenis die zo gedetailleerd is uiteengezet – meteen al een dictatoriaal, totalitair regime veronderstelt. Al die utopieën die – volgens onder andere Popper toch – schatplichtig zijn aan Plato, delen de opvatting dat de staat – de koning-filosoof, of de grote leider, de briljante kameraad, de Führer, Il Duce – het recht heeft om diegenen die de realisatie van de utopie in de weg staan, herop te voeden in strafkampen of zelfs te elimineren. De leer moet zuiver blijven, dus zal er onvermijdelijk zo nu en dan een purificatie plaatsvinden: de uitschakeling van wie de leer dreigt te bezoedelen.
- Het laatste woord over politieke filosofie is hiermee natuurlijk niet gezegd. Na Plato, tijdens het leven van zijn belangrijkste leerling Aristoteles, verdwijnt de Atheense democratie: de Macedonische koning Philippus ondermijnt haar en zijn zoon Alexander maakt zijn werk af. Het duurt tot in de moderne tijd eer democratische opvattingen opnieuw opduiken en min of meer bespreekbaar worden, en uiteindelijk hebben we de Amerikaanse en Franse revolutie nodig gehad om de democratische staatvorm opnieuw dominant te laten worden – maar tot op heden is dat natuurlijk niet overal zo.

College 2. Aristoteles (384-322 v.C.)

H7. Het leven van Aristoteles en zijn tijdgenoten

- Geboren in Stageira in 384 v.C., een Macedonisch stadje, Noord-Oosten van Griekenland, niet ver van de bekende stad Thessaloniki. Ter oriëntatie: Socrates was toen reeds 15 jaar dood en Plato was ongeveer 43 jaar oud.
- Gestorven in Chalkis, hoofdstad van het eiland Evia, niet zo ver weg van Athene.
- Toen Aristoteles 17 was, vertrok hij naar Athene. Toen was Plato ongeveer zestig jaar oud. Hij bleef aan de Academie van Plato verbonden tot Plato's dood.

- Hij was zonder enige twijfel Plato's beste student, toch kwam hij niet aan het hoofd van de Academie toen Plato stierf in 347 v.C. De nieuwe directeur werd Plato's neef Speusippus. Hij verliet toen Athene om pas 12 jaar later terug te komen.
- In die periode dat hij buiten Athene verbleef, maakte hij reizen, deed hij onderzoek & kwam hij een tijdje aan het Macedonische koninklijk hof terecht.
- De vader van Aristoteles, Nicomachus, was een arts en zijn belangrijkste patiënt, waarmee hij ook bevriend was, was Amyntas, de koning van Macedonië, de vader van de latere koning Philippus en grootvader van diens zoon, Alexander III, beter gekend als Alexander de Grote. Aristoteles werd later een tijdje de leraar van de jonge Alexander. Aristoteles had tegen die tijd al de reputatie van een groot geleerde. Philippus haalde hem naar het koninklijk hof in Macedonië omstreeks 342 of 343, toen Alexander 13 jaar oud was, en Aristoteles ongeveer 42 jaar oud.
- In de context van het leven van Aristoteles en de geschiedenis van de filosofie, hadden de veroveringstochten van Philippus en Alexander meerdere gevolgen:
 - De hoogdagen van de Griekse stadstaten, die autonoom elk hun eigen beleid en koers bepaalden – maar in onderlinge competitie, vaak gepaard met oorlogen – waren voorbij. Het tijdperk van de wereldrijken was aangebroken. De politiek-filosofische vragen zoals Socrates zich aan zichzelf en anderen stelde, verloren aan belang.
 - De wereld werd complexer, chaotischer, en zoals we nu zouden zeggen: meer multicultureel.
 - Dat brengt andere filosofische problemen met zich mee: zingeving, identiteit, houvast... in een complexe wereld die op korte tijd radicaal lijkt veranderd te zijn. Vanuit dit perspectief kunnen we de ontwikkeling van filosofische stromingen zoals het stoïcisme, het epicurisme, cynisme en skepticisme begrijpen & ook het christendom

H8. Vervolg van het leven van Aristoteles

- Over zijn jeugd is maar weinig bekend. Diogenes Laërtius, in zijn leven en leer van beroemde filosofen, weet ook niet erg veel over het leven van Aristoteles. Zoals gewoonlijk vermeldt hij allerlei trivialiteiten, zoals dat Aristoteles dunne benen had, kleine ogen en dat hij opviel door zijn kleding, zijn ringen en zijn haardracht.
- Aristoteles had een vrouw en minstens één bijvrouw, waarbij hij een zoon had – Nicomachus. Dat laatste is interessant, omdat een van de belangrijkste boeken van Aristoteles de *Ethica Nichomachea* is; zijn grote werk over ethiek.
- Diogenes Laërtius vermeldt de school die Aristoteles in 335 v.C. stichtte, het Lyceum – hij zou er al wandelend les hebben gegeven, vandaar zijn bijnaam “de peripateticus”, en men verwijst naar de Peripatetische school. *Peripatos* betekent wandelpark, en *peripatein* rondwandelen, of heen en weer lopen.
- Aristoteles mocht, als niet-Athener, geen huis of onroerend goed bezitten in Athene – dat verklaart mede dat hij les gaf buiten de stadsmuren, en dat hij dat al wandelend deed – hij had eenvoudigweg geen huis of zaal waar zijn leerlingen konden zitten.
- Na dertien jaar die school te hebben geleid, stierf Alexander in 323, in Babylon en er kwam een anti-Macedonische opstand. Aristoteles verliet Athene en trok naar Chalcis.
- Hij stierf een jaar later, in 323 v.C.
- Zijn testament geeft duidelijk aan dat hij zich tijdens zijn leven weinig bezighield met het verwerven van geld of eigendom. Hij wijdde zijn gehele leven aan nadenken en aan het verwerven van kennis. Zijn school was ook een onderzoeksinstelling, met studenten die opdrachten kregen om van alles en nog wat te onderzoeken.
- De diversiteit aan interesses van Aristoteles is zeer opmerkelijk, maar ook zijn productie.
- Anders dan Plato, schreef Aristoteles geen teksten met een literair oogmerk. Hij schrijft zeer zakelijk, nuchter en feitelijk, het zijn cursussen voor studenten. Hij zou in zijn jonge jaren wel enkele dialogen hebben geschreven, maar die zijn verloren gegaan – net zoals het grootste deel van zijn werk overigens.

H9. Introductie op het werk van Aristoteles

- Aanvang van het college met zijn biologisch werk, want een flink deel van zijn werk is biologisch.
- Aristoteles was niet alleen de eerste bioloog, maar ook de grootste bioloog tot Charles Darwin in de 19e eeuw, zie het boek *De Lagune*, van Armand Leroi, uit 2015.
- Aristoteles beschrijft en classificeert ongeveer 540 à 550 diersoorten: hun anatomie, fysiologie, gedrag, voortplanting, eetgewoonten, embryologie, enz. Hij deed veel waarnemingen op het eiland Lesbos, waar hij een paar jaar verbleef voor zijn onderzoek. Daar is ook de lagune waar Leroi naar verwijst.
- Doorheen de middeleeuwen en zelfs tot in de moderne tijd werd zijn werk te slaafs gevolgd, alsof alles wat “de filosoof” schreef wel juist moest zijn. Dat gaat in tegen de geest van Aristoteles zelf.
- In de zeventiende en achttiende eeuw kwam verandering in die slaafse navolging. Dankzij de wetenschappelijke revolutie en de ontwikkeling van instrumenten zoals de microscoop, begon men de fouten te ontdekken, wat dan weer bij sommigen leidde tot het verwerpen van de biologische teksten van Aristoteles.
- Aristoteles hield echter stand op diverse vlakken - fysica, metafysica, ethiek, biologie, logica en andere domeinen – tot in de zeventiende eeuw, en wat zijn biologie betreft zelfs tot in de negentiende eeuw, in zekere zin zelfs de twintigste eeuw.

H10. Het biologische werk van Aristoteles

- Er zijn meerdere filosofische aspecten aan het biologische werk van Aristoteles verbonden. Om te beginnen tracht hij orde in de ogenschijnlijke chaos van de werkelijkheid te scheppen: dat sluit natuurlijk aan bij het werk van de eerste filosofen, de presocratici, die zich afvroegen welke wetmatigheden, welke ordenende principes, er achter de verschijnselen schuilgaan?
- Aristoteles redeneerde dat men vooral moet waarnemen, en niet te veel theoretisch moet speculeren. Dat laatste was iets wat hij Plato had zien doen, en hij begreep dat dit tot overtuigingen kan leiden die losgezongen zijn van de realiteit.
- Over de manier waarop Aristoteles aan classificatie deed bestaat discussie. Wellicht had hij meerdere methodes, en evolueerde zijn denken.
- In de praktijk ging Aristoteles sterk empirisch te werk (dus niet vanuit een *a priori* schema), al waren de eigenschappen die hij bij organismen aangreep om ze te ordenen, metafysisch gekoppeld aan de vier elementen vuur, water, aarde en lucht.
- De darwinistische manier van classificeren sluit overigens filosofisch goed aan bij Aristoteles – veel meer dan bij Plato.
- Wat de epistemologie betreft: Plato dacht dat ware kennis niet op aarde wordt gevonden door je zintuigen te gebruiken. Aristoteles dacht dat dit wel kon. Om de verschillen tussen Plato en Aristoteles te begrijpen, helpt het om voor ogen te houden dat Plato een grote bewondering en fascinatie had voor de wiskunde, terwijl Aristoteles vooral gefascineerd was door de biologie. Dat zijn twee verschillende werelden. Wiskunde is abstract, exact en lijkt niet van deze wereld. Biologie is aards, gaat over het leven, verval en de dood.

H11. De metafysica van Aristoteles

- Het begrip metafysica is ontstaan tijdens de classificatie van de werken van Aristoteles in de eerste eeuw v.C. Het betreft de teksten die na die over de fysica kwamen: meta-fysica. De inhoud van die teksten die na de fysica kwamen, ging over wat Aristoteles zelf “de eerste filosofie” noemde: daarin komen vragen aan bod die meer fundamenteel zijn dan al de rest, zoals: waarom is er iets en niet niets? En hoe is het iets, het zijn, ontstaan? En wat zorgt voor de samenhang van alles wat is?
- Aristoteles behandelt als eerste die vragen op een systematische manier, waarbij hij eerdere opvattingen weergeeft en wikt en weegt, en dan zijn visie geeft, en die ook wikt en weegt.
- Om een beeld te krijgen van de metafysica van Aristoteles wordt zijn ‘principe van continuïteit’

behandeld. Dat principe is een fundamenteel aspect van Aristoteles' metafysische opvatting over de aard van de hele werkelijkheid. Hij sluit hier aan bij een opvatting van zijn leermeester Plato, namelijk het 'principe van volledigheid'. Die twee principes samen, geraakten in de loop van de geschiedenis bekend als *the great chain of being*, de grote ketting van het bestaan.

- Deze *Great chain of being*, of *scala naturae*, geeft een metafysisch kader om alle soorten in te ordenen
- De inhoud van de vier-oorzakenleer van Aristoteles: alle mensen streven van nature naar kennis, maar de lat moet hoog liggen en dat betekende voor Aristoteles dat je op vier vragen antwoord moest kunnen geven vooraleer je mocht stellen dat iets afdoende verklaard was. Wat zijn nu die vier vragen?
 - waar is iets van gemaakt,
 - welke vorm of structuur heeft het,
 - wat heeft het laten ontstaan of veroorzaakt, en
 - welk doel vervult het?

H12. Kritiek van Aristoteles op zijn voorgangers

- Vanuit het perspectief van zijn vier-oorzakenleer bekritiseert Aristoteles verschillende van zijn voorgangers. Zoals de presocratici, de pythagoreeërs en de atomisten
- Hier ook aandacht voor de latere kritiek op Aristoteles (wat al in de oudheid begon), vooral gericht op zijn teleologische opvattingen. Ook de critici van Aristoteles in de zeventiende eeuw, zoals Bacon en Descartes, hamerden sterk op de in hun ogen zwakte van Aristoteles zijn teleologisch redeneren.
- Hedendaagse interpretaties van het oorspronkelijke werk van Aristoteles wijzen erop dat zijn biologische opvattingen vrij makkelijk verzoend kunnen worden met hedendaagse inzichten.

H13. De logica van Aristoteles

- Aristoteles is de grondlegger van de formele logica. Van zijn biologisch werk over classificatie en systematiek is het maar een kleine stap richting de logica. Correct classificeren veronderstelt immers dat je helder kan definiëren en organismen in verzamelingen kan indelen. Bovendien moet je ook correcte afleidingen, zogenaamde deducties, kunnen maken.
- Biologie is een zeer zintuiglijke, empirische wetenschap, terwijl de logica het empirische heeft losgelaten. Het ging Aristoteles over de geldigheid van de redenering op zich, dus van de vorm of structuur van de redenering, niet van de feitelijkheid ervan.
- Dat betekende dat hij ook probeerde te begrijpen wat foute redeneringen zijn, wat we drogredenen (niet: drogredeneringen) noemen, *fallacies* in het Engels. Over die drogredenen schreef hij een aparte tekst, waarin hij wat we nu de informele logica noemen, ontwikkelt. Ik ga daar straks op in, maar eerst wil ik het over de formele logica hebben.
- Het boek van Francis Bacon, *Novum Organum*, is een verwijzing naar de verzameling logische geschriften van Aristoteles die de titel "Organon" hebben, wat je kan vertalen als 'onderzoeksinstrumentarium' – een verzameling teksten waarin hij nagaat hoe we correct kunnen redeneren en onderzoek kunnen uitvoeren.
- Aristoteles gebruikt het woord logica nog niet, maar heeft het over 'analytica' en andere termen waarmee hij hetzelfde wil uitdrukken als wat we nu onder logica verstaan: de studie van het geldige denken, meer precies van de vormen en methoden van het juiste denken. We spreken hier over de formele logica: het gaat over de vorm van het denken. Formele logica wordt ook vaak gelijkgesteld aan de logica die gebruikt maakt van symbolen, zoals we dat ook kennen uit de wiskunde.

- In de logica is het van bijzonder belang om de begrippen die we hanteren correct te definiëren. De manier waarop Aristoteles nadenkt over de definiëring van begrippen, laat toe om zeer precieze opdelingen te maken, van het particuliere, het bijzondere en het concrete tot het algemene, het meer abstracte.
- Aristoteles dacht na over wat de meest algemene begrippen zijn die we in ons denken kunnen hanteren; hij noemde die begrippen categorieën. Aristoteles dacht dat er tien categorieën waren: substantie, kwantiteit, kwaliteit, relatie, plaats, tijd, toestand, hebben, werken en ondergaan. De eerste vier zijn de belangrijkste, en de allerbelangrijkste is *substantie*.

H14. Meer aspecten van de logica van Aristoteles

- In logica onderzoeken we in essentie de geldigheid van oordelen. Dat betekent hier niet iets wat een rechter doet, zoals een oordeel vellen, maar het gaat hier over zinnen waarbij je een subject hebt en een predikaat. Het subject is simpelweg het begrip waarover iets gezegd wordt: een mens, een hond, een tafel of een stoel, enzovoort. Het predikaat is datgene wat er over het subject wordt verteld: die mens is een man, de hond blaft, de tafel is wankel, enzovoort. Aristoteles maakte een analyse van de soorten oordelen die wij maken, zoals: bevestigende oordelen (de hond blaft) of ontkennende oordelen (de hond blaft niet); algemene oordelen (alle mensen zijn sterfelijk) en enkelvoudige oordelen (die hond daar is een poedel), en nog enkele andere.
- Zijn analyse van de soorten oordelen leidt ons naar de kern van de logica van Aristoteles, met name hoe wij oordelen afleiden uit andere oordelen, om tot conclusies te komen. Een conclusie veronderstelt dus eerdere oordelen, die we meestal premissen noemen. Waar het om gaat is natuurlijk de vraag hoe wij tot geldige conclusies kunnen komen.
- Het meest gekend in het onderzoek van Aristoteles naar hoe we tot geldige conclusies komen, is zijn studie van syllogismen. Een syllogisme heeft drie delen: een algemene uitspraak (de *maior* genoemd), een bijzondere, of particuliere uitspraak (de *minor*) – die twee noemen we de premissen, en vervolgens de conclusie die we daaruit afleiden (deductief redeneren).
- Aristoteles analyseert nog andere manieren van redeneren waarbij we tot conclusies komen, zoals inductief redeneren, waarbij we van een reeks particuliere observaties tot een algemeen oordeel komen.
- Aristoteles redeneert dat als we op de juiste manier tot conclusies komen, en die conclusies op logisch correcte wijze samenvoegen, we tot bewijzen van stellingen kunnen komen.
- Aristoteles bestudeert dus hoe we tot geldige redeneringen, conclusies en bewijzen kunnen komen, maar hij wijdt ook veel aandacht aan de vele manieren waarop het fout kan lopen. Onder meer in zijn tekst “over drogredenen”, analyseert hij de foute redeneervormen die sofisten vaak gebruiken.

H15. Cirkelredeneringen en andere denkfouten

- Cirkelredeneringen, ook bekend als *petitio principii*, zijn redeneringen waarbij men de conclusie wel baseert op de premisse, maar de premisse steunt zelf op de conclusie, zonder dat er andere goede redenen zijn om A of B aan te nemen.
- Tegenwoordig hebben logici, filosofen en psychologen honderden mogelijke drogredenen blootgelegd en onderzocht. Uiteindelijk bouwen ze allemaal voort op Aristoteles, en de meeste onderzoekers en auteurs die zich met *fallacies* bezighouden, grijpen doorgaans ook terug op Aristoteles.
- Voorbeelden van denkfouten:
 - Argumentum ad hominem
 - Argumentum ad ignorantiam
 - De complexity Bias
 - Argumentum ad Hitlerum
 - Bad company fallacy
 - Good company fallacy

H16. Meer denkfouten, zoals drogredenen en vooroordelen

- Meer voorbeelden van denkfouten:
 - Democracy fallacy
 - Negativity bias
 - Stropopredenering
 - Base rate fallacy
 - Availability heuristic
 - Anchoring-heuristiek

H17. De ethica van Aristoteles

- Aristoteles schreef drie werken over ethiek: de *Ethica Nicomachea*, de *Ethica Eudemia* en de *Magna moralia* ("grote ethiek").
- Over de *Ethica Nicomachea*:
- Het publiek dat Aristoteles voor ogen heeft bestaat op de eerste plaats uit de wetgevers van Athene: de burgers die lid zijn van de volksvergadering. Maar zijn ideeën zijn ook van belang voor alle andere mensen, of in elk geval: iedereen kan zich er door aangesproken voelen.
- Zijn teksten zijn systematische uiteenzettingen over wat we onder ethiek moeten verstaan.
- Volgens Aristoteles bestaat *dé waarheid* niet in de ethiek: een goed en rechtvaardig mens zijn realiseer je niet door absolute ethische waarheden na te streven, maar op een andere manier, namelijk door positieve waarden of deugden in je leven en handelen te integreren. We spreken daarom over de deugdenethiek van Aristoteles.
- Volgens Aristoteles is *hét goede* geen abstract concept, zoals Plato dacht, maar is het gekoppeld aan de praktijk van het handelen zelf.
- Met betrekking tot het leven zelve, de levenskunst, is dat ook zo. Het komt er niet op aan om te weten wat de volmaakte vorm van voortreffelijkheid is, maar om te leren hoe je voortreffelijk kan leven. En wat is van belang om een goed leven te leiden, om uit te blinken in het leven? Dat is inzicht in het menselijk karakter en in de omstandigheden waarin je als mens je leven leidt.
- Ethiek is niet zozeer het volgen van de regels eens die vastliggen, maar vraagt voortdurend reflectie over de vraag wat die regels belangrijk maakt. Dat houdt dus in dat ze gewijzigd kunnen worden, mocht blijken dat ze aan belang hebben verloren of dat hun belang net is toegenomen, omdat de context gewijzigd is.

H18. De deugdethiek van Aristoteles

- De basisvraag bij Aristoteles is: hoe kan ons leven *vervulling* krijgen? Zijn antwoord vat men doorgaans samen met het Griekse woord *eudaimonia*, dat men meestal vertaald als *geluk*. Het begrip is evenwel ruimer dan onze interpretatie van 'geluk': het gaat ook over een geslaagd en voorspoedig leven, een leven dat navolging verdient.
- Maar hoe kunnen we dat meer concreet invullen, de betekenis van *eudaimonia*?
- In de biologie is het zo dat vrijwel alles wat we daar waarnemen, een natuurlijke functie heeft – het is dan ook *natuurlijk* dat die functie vervuld wordt: ogen dienen om te kijken, vleugels om te vliegen, tanden om te bijten, enzovoort. Voor de mens, anders dan voor dieren, is het natuurlijk om zijn intelligentie, zijn rede te gebruiken. De mens streeft van nature naar kennis, schrijft hij in het begin van zijn werk over metafysica. Anders dan dieren, kan de mens wikken en wegen, plannen maken, erover nadenken, vooruit kijken, gevolgen afwegen, enz. Het goede leven nu, toch voor de doelgroep die Aristoteles voor ogen staat, is een leven dat deze activiteiten, die intelligentie en redelijkheid vereisen, zo goed mogelijk uitvoert: het is niet iets als het navolgen van regels; het is eerder een vorm van levenskunst.
- Die ontplooiing, of vervulling van die positieve activiteiten, staat gelijk aan *deugdzaam handelen*. Hij onderscheidt twee vormen van deugden: verstandelijke deugden en ethische deugden. Die laatste gaan specifiek over het menselijk karakter. (Er zijn ook ondeugden, *gierigheid* bijvoorbeeld,

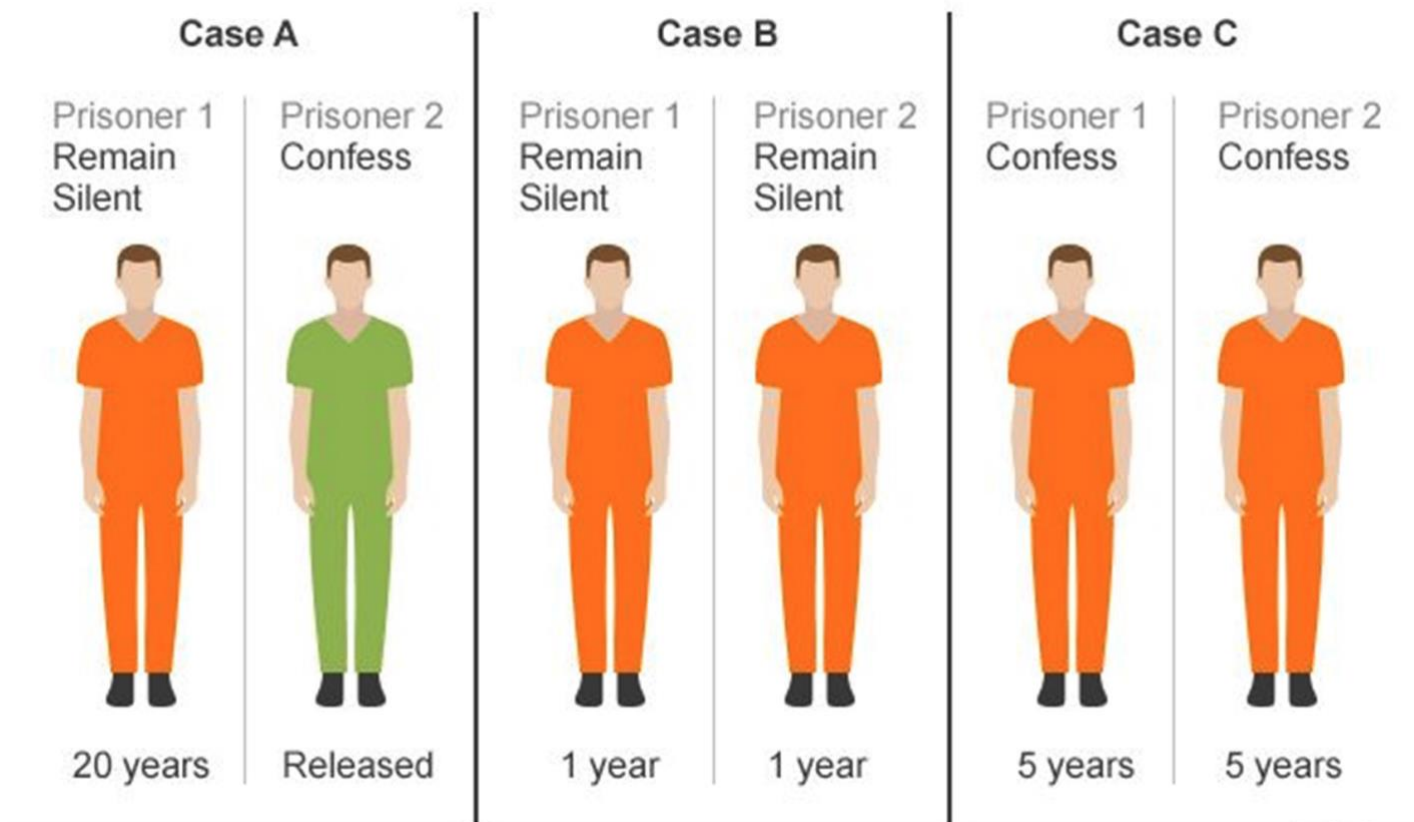
of *constant* kritiek op alles hebben.) Beide soorten deugden zijn aan de rede gekoppeld. De verstandelijke evident, maar de ethische deugden, zoals vrijgevigheid en moed, moeten zich evenzeer door de rede laten leiden.

- De ethische deugden zetten ons tot handelen aan, de verstandelijke leren ons hoe we het handelen in redelijke banen kunnen leiden. In combinatie brengen ze het juiste, dat wil zeggen het goede handelen voort.
- De Aristotelische ethiek is niet ontworpen om met heel concrete morele dilemma's om te gaan. Het is veeleer een visie op hoe men een deugdzaam en waardevol leven kan leiden. Een visie die een antwoord moet geven op de vraag hoe ik een betekenisvol, bloeiend en voorbeeldig leven kan leiden, en hoe ik mijn integriteit kan bewaren.

H19. Over morele dilemma's

- Binnen de ethiek, een discipline binnen de filosofie die is ontstaan bij Aristoteles en tot op heden wordt beoefend werkt men vaak met gedachte-experimenten.
- Zo kan men nagaan of onze opvattingen niet op contradicties botsen, of we wel coherent en consistent denken, en of onze theorieën – of die van anderen - niet tot absurditeiten leiden.
- Voorbeelden van gedachte-experimenten:
 - Trolleyologie
 - Odysseus
 - De ezel van Buridan
 - Prisoner's dilemma

Prisoners' dilemma

- Concluderend met betrekking tot de ethica van Aristoteles, is dat filosofen steeds verder begonnen af te wijken van de Griekse rolmodellen in de Oudheid, zoals ze die in de mythologische verhalen en bij Homerus vonden.
- Het goede leven bij de homerische helden zoals Achilles en Odysseus is iets helemaal anders dan wat Socrates, Plato en Aristoteles voor ogen stond.
- Achilles werd nog bewonderd omdat hij Spartanen vermoordde en Odysseus omdat hij de cycloop een oog uitstak. Dat staat voor sluwheid en onverschrokkenheid, terwijl Aristoteles vele pagina's schrijft over de anatomie van de ogen van mensen en dieren. Dat staat voor theoretische kennis: *die* kennis nastreven, *dát* is het goede leven. Je vijand op een sluwe of lepe manier te slim af zijn, kan wel waardevol zijn, maar het is niet *dat* wat ons tot goede mensen zal maken. Theoretische kennis verwerven is veel belangrijker, naast het ten volle beleven en vervolmaken en realiseren van positieve deugden en waarden.

College 3. De hellenistische filosofie

H20. Diogenes van Sinope (404 – 323 v.C.) en het cynisme

- Diogenes was afkomstig van Sinope, een stad aan de Zwarte Zee, gelegen in het huidige Noord-Turkije. Hij kwam, zoals onder meer ook Aristoteles deed, naar Athene omdat daar het filosofische hart van de Griekse wereld klopte.
- Meer bepaald werd hij geïnspireerd door de filosofie van Antisthenes, een leerling van Socrates. Antisthenes stichtte een eigen school, en had vooral veel aanhangers onder de armen omdat hij zelf zeer sober leefde en een levenswijze propageerde die zich afkeerde van het pompeuze, en van de gangbare conventies. Het probleem met Antisthenes was dat hij met zijn soberheid en armoede zodanig te koop liep, dat het op zich een vorm van deugdpronken werd.
- Toen Diogenes Antisthenes beter leerde kennen, had hij blijkbaar snel door dat er iets niet deugde aan het leven en denken van Antisthenes. Hij behield de kern van de levenswijze – een afkeer van wereldse rijkdom, een streven naar eenvoud en zelfs armoede – maar hij wou dat beleven en ondergaan op een authentieke manier. Daarom besloot hij in een ton te leven.
- We kunnen Diogenes zien als een soort straatkunstenaar, die performances opvoerde, bedoeld om te shockeren, en mensen op hun kleinburgerlijkheid te wijzen, zoals wij dat nu zouden noemen.
- Zijn intenties waren zeker nobel: hij streefde naar een samenleving waarin vrijgevochten en rationele individuen in vrede samenwoonden, en zich niet lieten beperken door conventies of nutteloze tradities.
- Zijn filosofie slaat op de positieve interpretatie van het begrip *cynisme* – de oorspronkelijke betekenis. Ze geloofde in de maakbaarheid van de mens en de samenleving, maakbaarheid richting een betere wereld, richting een meer puur en eerlijk leven. Maar de uitdragers ervan, te beginnen met Diogenes zelf, hadden eerder excentrieke en eigenzinnige manieren om hun ideeën naar voren te brengen.

H21. Inleiding op de hellenistische filosofie

- Inleiding op de drie belangrijke stromingen die zich ontwikkelen in de vierde eeuw en de eeuwen daarna, na Plato en Aristoteles, of deels overlappend, en die we kunnen begrijpen vanuit het perspectief van het teloorgaan van de cultuur van de stadstaten.
- De hoogdagen van de Griekse stadstaten, die autonoom elk hun eigen beleid en koers bepaalden – maar in onderlinge competitie, vaak gepaard met oorlogen – waren voorbij. Het tijdperk van de wereldrijken was aangebroken, die van Alexander en daarna het Romeinse rijk. De politiek-filosofische vragen zoals Socrates aan zichzelf en anderen stelde, verloren aan belang.
- De wereld werd complexer, chaotischer, wij zouden nu zeggen: meer multicultureel. Alexander veroverde talloze volkeren en culturen en verspreidde daarmee de Griekse cultuur, wat de hellenistische periode inleidt. Hellas is de naam van het Oude Griekenland. Als begindatum neemt

men doorgaans het sterfjaar van Alexander: 323 v.C. Als het einde van de hellenistische periode neemt men de dood van Cleopatra, in 30 v.C., als markeerpunt.

- Het begrip *hellenisme* slaat op de verspreiding van de Griekse cultuur binnen de hellenistische periode, dus van Alexander de Grote tot de verovering van Griekenland door de Romeinen. De hellenistische wereld bestond uit het Macedonische rijk, het voormalige Perzische gebied (van Egypte tot in India) en de staten die daar ontstonden na de dood van Alexander.
- Met het begrip *hellenisering* – of vergrieksing - bedoelt men de invloed van de Griekse taal en cultuur op de gebieden die door de Grieken en Macedoniërs werden veroverd, maar we mogen niet vergeten dat er ook beïnvloeding van de andere kant was; van de Griekse cultuur door de gekoloniseerde gebieden, iets wat vooral in de kunst tot uiting komt. Hellenisering overlapt niet helemaal met de hellenistische periode, aangezien vergrieksing ook al vroeger voorkwam, en ook nog doorging na de dood van Cleopatra.
- De hellenistische periode is bijzonder interessant, niet enkel voor de filosofie, maar ook voor de wetenschappen en de wiskunde – zo leefden onder meer Eratosthenes, Archimedes, Aristarchus van Samos en Euclides in die tijd, en het is in die periode ook dat de bibliotheken van Alexandrië en Pergamon ontwikkeld zijn.
- Athene blijft het centrum van de filosofie (dat is zo tot in de christelijke tijd), maar niet langer van geleerdheid en kennis in het algemeen: er zijn andere steden die die rol overnemen, zoals Alexandrië (in Egypte), Antiochië (in Syrië), en Pergamon in Klein-Azië, in het huidige West-Turkije). De leiders van de koninkrijken die ontstonden na Alexanders dood, betaalden de belangrijkste geleerden om bij hen te komen werken; Euclides en Archimedes bijvoorbeeld werkten beiden in Alexandrië.
- De teloorgang van de stadstaten brengt bepaalde filosofische problemen met zich mee in een complexe wereld die op korte tijd radicaal lijkt veranderd te zijn, zoals zingeving, identiteit en houvast. Er is nood aan een leidraad voor het leven, en aan troost voor wat verloren is.
- Vanuit dit perspectief kunnen we de ontwikkeling van filosofische stromingen zoals het reeds behandelde cynisme, het stoïcisme, het epicurisme en ook het christendom begrijpen.
- In dit college worden de epicuristen en stoïcijnen positief geïnterpreteerd en weergegeven: het gaat over rationele pogingen om een zinvol en betekenisvol leven te leiden in een ingewikkelde en verwarrende wereld; over het zoeken naar manieren om innerlijke rust te vinden en met angst om te gaan, wat niet enkel goed is voor jezelf, maar ook anderen ten goede komt.

H22. Inleiding op Epicurus (341-270 v.C.) en het epicurisme

- Het begrip epicurisme verwijst uiteraard naar Epicouros of Epicurus, die leefde van 341 tot 271 v.C. en afkomstig was van het eiland Samos, waar ook Pythagoras vandaan kwam.
- Epicurus was een atomist.
- Inspiratiebron van Epicurus was Democritus, die werd geboren in Abdera omstreeks 460 v.C. en stierf in 370 v.C., dus ongeveer dertig jaar vóór Epicurus werd geboren.
- De gedachte van het atomisme is dat alles uit atomen (ondeelbare deeltjes) bestaat. Democritus en Epicurus reageerden hiermee tegen de natuurfilosofie van de Eleaten, een groep presocratische filosofen waaronder Parmenides en Zeno van Elea.
- Die deeltjes, volgens Democritus, bevinden zich in de ruimte, en de ruimte is oneindig en, behalve de atomen, leeg.
- Deeltjes volgen op deterministische wijze een pad en botsen soms, door een zwenking, tegen elkaar aan. Door de botsingen ontstaan objecten en organismen. Hoe de atomen precies aan elkaar klitten, is niet duidelijk. De deeltjes zelf zijn onverwoestbaar en onveranderlijk. We kunnen ze niet rechtstreeks waarnemen, maar we zien wel het resultaat van hun toevallige samenklontering. Alles wat gebeurt is het resultaat van botsende atomen, of van samenklontering van atomen: alles is dus bepaald door oorzaak-gevolgrelaties, en door onpersoonlijke, ongerichte wetmatigheden.
- De samenklontering is evenwel tijdelijk: na verloop van tijd komen de atomen weer los, waarna ze zich van elkaar verwijderen en weer verspreid geraken in de ruimte.

- Uit het atomisme zoals uitgewerkt door Epicurus vloeit van alles voort dat relevant is voor de wijze waarop een mens een rustig en evenwichtig leven kan leiden, vrij van zorgen en van angsten.
- Net zoals Pythagoras stichtte Epicurus een school die we nu eerder als een sekte of een commune zouden beschouwen.
- De school van Epicurus had een tuin waarin hij les gaf. De leefwijze van hemzelf en zijn leerlingen was heel eenvoudig en simpel. Epicurus zei dat een mens er goed aan deed om van het leven te genieten, en daarbij dacht hij aan vriendschap, gesprekken, plezier maken, lekker eten en drinken en (een beetje) seks, maar dit alles op een gematigde manier, want overdaad schaadt.
- Het meeste werk van Epicurus is overgeleverd in een zeer bijzonder filosofisch boek, geschreven als een lang gedicht, van de hand van de Epicurist Lucretius: *De rerum natura*, in het Nederlands *De natuur van de dingen*. De volledige naam van de auteur is Titus Lucretius Carus, een Romeinse dichter en filosoof, die leefde van ca. 99 v.C. tot ca. 55 v.C. en schreef in het Latijn.
- In essentie probeert Lucretius met zijn gedicht aan te tonen dat de visie van Epicurus ons kan bevrijden van de angst voor de dood en de goden, en ons kan vrijmaken van verwarring, maar het gaat ook over het zich niet laten meeslepen door te hevige passies, door negatieve emoties zoals jaloezie, woede, schuldgevoel, enz. Die hebben hun plaats in het leven, maar ze mogen niet overheersen. Dat geldt trouwens ook voor al te hevige liefde. De epicuristen waren geen romantici die dergelijke stormachtige gevoelens zeer positief vonden.

H23. De Epicurist Lucretius (99-55 v.C.) en zijn leerdicht *De Rerum Natura*

- De belangrijkste punten die Lucretius in zijn gedicht uiteenzet:
 - Uitvoerige uiteenzetting van de leer van het atomisme.
 - Er is geen leven na de dood en angst voor je eigen dood is niet nodig. En angst hebben voor straffen in een onderwereld of hiernamaals is al helemaal absurd.
 - Wat angst betreft, maken we ons volgens Epicurus veel te veel zorgen over dingen die niet zullen gebeuren, en we zijn zelfs bang voor zaken die er niet eens zijn.
 - We moeten ons denken helder en correct hebben, om tot gemoedsrust te komen.

H24. Religie en ethiek bij Epicurus en Lucretius

- Religie, aldus Epicurus bij monde van Lucretius, is een verzameling waanideeën, die voortkomt uit een mengeling van angst, wensdenken en onwetendheid. Mensen zijn bang van wat ze niet begrijpen en niet beheersen, zoals ziekte, de dood en angstaanjagende natuurverschijnselen. Ze denken dat daar bovennatuurlijke krachten achter schuilgaan en menen dat ze die krachten kunnen beïnvloeden door te bidden, offers te brengen en met rituelen. Dat is onzin. Er zijn perfect natuurlijke verklaringen voor die verschijnselen, en Lucretius brengt die ook naar voren.
- Religies zijn niet alleen fictie, ze zijn ook wreed. Denk aan het offeren van levende wezens om god of de goden gunstig te stemmen: dat gaat zo ver dat het offeren van een eigen kind als positief wordt beschouwd. Lucretius dacht aan koning Agamemnon die zijn dochter Iphigenia wilde offeren om van de goden een gunstige wind te bekomen om uit te varen naar Troje. Maar misschien kende hij ook het joodse verhaal van Abraham die bereid was om zijn zoon Isaac te offeren, er waren zo meerdere verhalen in omloop.
- Het hoogste ethische doel van de mens, is het vermeederen van geluk en genot, en het verhinderen en verminderen van pijn en lijden: voor onszelf, en voor anderen. Alle andere ethische doeleinden die mensen bedenken, zoals zich inzetten voor het land, voor de natie, voor een godsdienst, voor de verheerlijking van de goden of de heerser, enz. zijn ofwel secundair, ofwel eveneens waanbeelden. Lucretius vond het militarisme en de populariteit van gewelddadige en agressieve vormen van sport en entertainment, maar niks.
- Het grootste obstakel om een gelukkig leven te kunnen leiden is niet zozeer pijn, maar onwetendheid en onze kwetsbaarheid voor waanbeelden en illusies.
- Epicurus hield een pleidooi voor een bescheiden leven, dat zich beter in het verborgene hield. Hij spoort ons ook aan om goed te doen voor de mensen rondom ons.

- ‘Echte’ bovennatuurlijke wezens bestaan niet. Er zijn wel wezens die je goden kan noemen, maar ook zij bestaan uit atomen, ze zijn vergankelijk en hebben niks met ons leven te maken. Wat wij geesten, demonen, engelen enzovoort noemen, bestaan niet. Of Epicurus zelf echt geloofde in die zogenaamde goden, is onduidelijk. Het is goed mogelijk dat hij ten volle atheïst was, maar dat niet durfde zeggen omdat hem dat behoorlijk wat last zou hebben opgeleverd.

H25. Over de herontdekking van *De Rerum Natura* en slotbeschouwingen

- Het is zeer bijzonder dat Lucretius al die inzichten naar voren brengt in een gedicht, dat volgens kenners in bijzonder mooi Latijn geschreven is. De meeste filosofen konden of kunnen niet zo goed schrijven. Lucretius is een zeer opvallende uitzondering, zoals Plato voor hem. Zijn boek is een schitterende mix van poëtische verwondering en filosofische gestrengheid.
- Epicurus bracht zeer baanbrekende inzichten naar voren, die pas eeuwen later, denk bijvoorbeeld aan Spinoza, de Verlichtingsfilosofen en Darwin, opnieuw verwoord worden.
- Een bijzonder verhaal gaat over de herontdekking van het boek van Lucretius, *De rerum natura*, en daardoor de herontdekking van het epicurisme. Het boek zou eeuwenlang verdwenen zijn, tot het opnieuw tevoorschijn kwam in 1417, dankzij ene Poggio Bracciolini.
- Enkele slotbeschouwingen over het epicurisme:
 - Epicurus maakte het mogelijk om aan de werkelijkheid voldoende te hebben zoals die echt is.
 - Hij geeft een realistische en haalbare ethiek, die ook in onze tijd zeer bruikbaar is.
 - Epicurus maakt ons duidelijk dat veel van die zaken die wij nastreven conventie zijn en voortkomen uit maatschappelijke druk en verwachtingen die we elkaar en onszelf opleggen.

H26. Zeno (334-262 v.C.) en het stoïcisme

- Het stoïcisme is de belangrijkste en meest invloedrijke filosofische stroming die is ontstaan tijdens de hellenistische periode.
- Het stoïcisme heeft een geschiedenis van 500 jaar. Er zijn meerdere belangrijke figuren en de ideeën en opvattingen zelf zijn gaandeweg ook geëvolueerd.
- De grondlegger wordt vrij algemeen beschouwd als Zeno van Citium of Kition, een koninkrijkje op Cyprus dat deels Grieks en deels Fenicisch was.
- Hij werd geboren in 334 v.C. en is overleden in 262 v.C.
- Zeno trok naar Athene, zoals zoveel jonge mannen, waar hij onder de invloed kwam van zowel het Platonisme, van het leven en denken van Socrates, en het cynisme.
- Gaandeweg ontstond er een groep rond hemzelf, de Zenonianen, maar al snel werden ze de stoïcijnen genoemd, naar de *Stoa*, een architecturale term, verwijzend naar een overdekte zuilengalerij, waarin ze samenkwamen om naar Zeno te luisteren en te filosoferen.
- Hij hield zich met ethica bezig, met metafysica, epistemologie, natuurfilosofie en politieke filosofie, maar niet met logica. Er is sprake van 27 boeken, maar daar hebben we enkel fragmenten van. Duidelijk is dat Zeno de grondslagen van de belangrijkste stoïcijnse opvattingen heeft gelegd, in elk geval over ethiek, kennisleer en natuurfilosofie.
- Na Zeno ontwikkelde het stoïcijnse gedachtegoed zich vooral dankzij het werk van Chrysippus, een zeer scherpzinnige filosoof die maar liefst 705 boeken (papyrusrollen) zou hebben geschreven, waarvan we delen en fragmenten kennen dankzij latere auteurs, die hem citeerden.
- Meer dan Zeno, was het Chrysippus die het stoïcisme als filosofie heeft uitgewerkt.
- Toch zijn het drie latere, Romeinse schrijvers die het meest bekend zijn als stoïcijnse filosofen, met name Seneca, Epictetus en Marcus Aurelius. Dat komt wellicht doordat hun werk wel bewaard is gebleven en over het algemeen vlot leesbaar is.
- Belangrijke opvattingen van het stoïcisme:
 - Enkel deugdzaamheid van de individuele persoon doet er toe. Uiterlijk vertoon doet er niet toe, net zomin als de maatschappelijke conventies.

- Er is een welwillend, rationeel wezen dat het universum heeft bedacht en construeerde. Daar leidden de stoïcijnen uit af dat het leven en het universum betekenisvol is, en dat alles uiteindelijk goed komt, ook al lijkt dat vaak in strijd te zijn met de realiteit. De stoïcijnse filosofie beïnvloedde sterk het christendom.
- Een mens moet leren leven met het onvermijdelijke, met datgene waaraan niks valt te verhelpen.
- Met de epicuristen deelden ze een materialistische visie, en was de onsterfelijke ziel onbestaande.

H27. De natuurtheologische visie van het stoïcisme

- Volgens de stoïcijnen is de natuur gepland, gewild, van boven af bedacht, en tot in de details op een redelijke manier ingericht, met een welwillende god.
- Mensen kunnen dus helemaal niet vrij zijn, en we moeten het lot leren aanvaarden. Tegelijkertijd, en hier duikt de moeilijkheid op, gaven de stoïcijnen ook aan dat mensen moreel verantwoordelijk zijn voor hun daden.
- De stoïcijnse oplossing is dat het wél zin heeft om te handelen omdat het een causaal effect kan hebben op de gang van zaken. Zo heeft het ook zin om een misdadiger te straffen, omdat hij daardoor in de toekomst misschien zal vermijden om opnieuw een misdaad te plegen. En zo heeft het ook zin dat de stoïcijnse filosofen boeken schrijven, lezingen geven, mensen trachten te overreden.
- De stoïcijnen gaan uit van een cyclus van eeuwige wederkeer. Alles wat ooit was en is gebeurd, komt dus ooit terug, op dezelfde manier. Waarom op dezelfde manier? Omdat de voorzienigheid alles op de best mogelijke wijze heeft geordend, het kan dus niet verbeterd worden. Een vergelijkbare opvatting vinden we in de zeventiende, begin achttiende eeuw bij Leibniz.
- De stoïcijnen redeneerden niet over de werkelijkheid vanuit het atomisme-begrip van Leucippus en Democritus, maar vielen terug op de bekende opdeling van de vier basiselementen water, vuur, lucht en aarde. Een soort vurige adem, pneuma, gaf aan de elementen vorm en structuur, en zo ontstaan alle dingen. Maar ze ontstaan niet 'zomaar', zoals bij de epicuristen: de voorzienigheid stuurt de pneuma aan om bepaalde vormen wel te maken, en andere niet.

H28. De ethiek van het stoïcisme

- De ethiek van de stoïcijnen is ongetwijfeld hun belangrijkste erfenis.
- De kern ervan is in twee woorden samen te vatten: berustende aanvaarding.
- Dat sluit aan bij hun natuurvisie: als alles gedetermineerd is, maar bovendien ook zo door de voorzienigheid is geregeld dat niks beter kan, dan kunnen we enkel wensen dat alles verloopt zoals het verloopt. Je druk maken over zaken die toch niet vatbaar zijn voor verandering, en al zeker niet voor verbetering, is zinloos. Daarom geven de stoïcijnen ook de raad om je niet te hechten aan iets dat je onvermijdelijk, of waarschijnlijk, zal of kan verliezen. Je mag jezelf niet tot gijzelaar maken van het lot.
- In het zogenaamde zakboekje van Epictetus staat een verzameling uitspraken over hoe je volgens de *Stoa* een goed leven kunt leiden.
- Epictetus leefde van 50 tot 130 na Christus. Hij was oorspronkelijk een slaaf van een bestuurder aan het hof van keizer Nero. Hij studeerde bij Musonius Rufus, een Romeinse senator die een aanhanger was van de *Stoa*. Later werd Epictetus filosofieleraar in Rome, toch tot het jaar 89. Toen werd hij wellicht, samen met alle andere filosofen, uit Italië verbannen door de paranoïde en wrede keizer Domitianus, die schrik had dat filosofen mensen tegen hem opzetten.
- Epictetus stichtte nadat hij Italië moest verlaten een school in Noord-Griekenland, waar hij de stoïcijnse filosofie onderwees.
- De stoïcijnen brachten geen levensvisie naar voren die voor iedereen praktisch toepasbaar was, ook al streefden ze er wel naar. Filosofie moet niet enkel over theoretische kennis gaan, maar ze moet ook bruikbaar zijn: ze moet ons in staat stellen een goed leven te leiden, zo veel mogelijk

bevrijd van zorgen, van pijn en lijden. Maar die bruikbaarheid zal niet voor iedereen duidelijk zijn geweest.

- De stoïcijnen wilden een visie op het leven ontwikkelen waar je concreet mee aan de slag kan. Daarom adviseerden ze hun lezers en toehoorders om alles wat je mogelijk kan verliezen, te behandelen alsof het niet echt je eigendom is. Als het noodlot je dan een klap uitdeelt, ben je in zekere zin beschermd: je geluk vermindert niet omdat je al vooraf wist dat datgene wat je verliest, niet tot je geluk behoort.
- De stoïcijnen bepleiten dus een louter rationele visie op het leven, en veronachtzamen bewust de emoties en de passies. De ideale toestand is er een van *apathia* (*a-pathia*, zonder *pathos*) en zonder lijden. Een leven zonder aangedaan te worden.
- Maar het stoïcisme bepleit ook naastenliefde, oprechtheid, rechtvaardigheid, vergevingsgezindheid, vriendelijkheid en andere positieve deugden en waarden. Maar die onthechtheid tegenover datgene wat voor velen onder ons het leven echt de moeite waard maakt, is toch een lastige kwestie.
- Die visie leidde er ook toe dat stoïcijnen er doorgaans voor pleitten om je, zoals Marcus Aurelius zei, “in jezelf terug te trekken”. Marcus Aurelius leefde in de tweede eeuw, en was keizer van 161 tot 180. Hij was zeker een van de meest rechtvaardige en humane keizers, en zijn stoïcijnse filosofie speelde daar ongetwijfeld een rol in. Hij schreef, in het Grieks, toen nog altijd de taal van de filosofie, een verzameling gedachten neer: zijn meditatie of overpeinzingen. Hij schreef op de eerste plaats om zichzelf beter te doorgronden, om zo zichzelf te verbeteren. Het boek is een klassieker in de literatuur die de Stoa voortbracht. De stoïcijnse keizer bepleit een eerlijk en rechtvaardig leven, en adviseert om je niks aan te trekken van wat anderen over je zeggen – als je een goed leven leidt, dan doet de kritiek en het geroddel van anderen er niet toe.
- Het in jezelf terugtrekken betekende op de eerste plaats dat je moet leven vanuit je redelijke, rationeel aansturende zelf. Zo kan je erin slagen om te leven volgens de natuur, dat wil zeggen je plaats in het universele plan vinden en je rol erin opnemen. Dat “in jezelf terugtrekken” betekent niet je afzonderen van de wereld, dat is eerder iets wat we bij de epicuristen aantreffen – nee, de stoïcijnen pleitten ervoor om het openbare leven te betreden, om er het moreel correcte te verspreiden en bevorderen, en het slechte te bestrijden.
- In tegenstelling tot de epicuristen staan de stoïcijnen allesbehalve onverschillig tegenover de dood. Volgens de *Stoa* moeten we juist wel aan de dood denken, omdat hij de kortstondigheid van het leven in perspectief plaatst, en ons voortdurend voorhoudt dat we het belang van aardse zaken moeten relativiseren.
- De stoïcijnen stonden ook positief tegenover zelfdoding.

H29. Seneca (4 v.C. – 65 n.C.) en de stoïcijnse idealen

- De Romeinse filosoof en senator Seneca leefde van 4 v.C. tot 65 na C.
- Hij werd geboren in het Spaanse Cordoba, maar trok op jonge leeftijd naar Rome. Hij werd er al snel senator, onder het bewind van de zeer beruchte keizers Caligula en Claudius. Door Claudius werd hij op een bepaald moment verbannen naar Corsica, toentertijd een vreselijke plek. Agrippina, de tweede vrouw van Claudius en de moeder van de latere keizer Nero, haalde hem evenwel terug naar Rome, als privéleraar van Nero.
- Seneca pleegde zelfdoding, omdat keizer Nero hem er toe dwong.
- Hij schreef veel en er is redelijk veel bewaard gebleven. Doorheen de geschiedenis had hij, tot op heden, vrijwel continu een lezerspubliek, zowel bij christelijke auteurs in de middeleeuwen als renaissance humanisten.
- Hij verdedigde de stoïcijnse idealen van autonomie, *apathia* en vrijheid door redelijkheid, en probeerde uit te leggen hoe je dit alles concreet kan realiseren in het echte, dagelijkse leven. Maar hij kreeg en krijgt ook veel kritiek. Meer bepaald zou hij een hypocriet zijn geweest: hij stond ten dienste van een vreselijke tiran, en was schatrijk, ook al bepleitte hij vrijheid en soberheid.
- De stoïcijnse filosofie is één groot pleidooi om van je houding tegenover het leven, en alle existentiële vragen die daaraan vasthangen, het beste te maken, omdat we over het leven zelf niet

zoveel controle hebben. Dat gaat op voor Seneca, maar evengoed voor slaven en zelfs keizers: tenslotte kon Marcus Aurelius ook niet anders dan oorlog voeren tegen diegenen die het Romeinse rijk bedreigden, ook al was hij, als stoïcijner, helemaal niet oorlogszuchtig.

- Als je de stoïcijnsse filosofie en het christelijke gedachtegoed vergelijkt, dan is er gezamenlijk het geloof in een goddelijk wezen dat alles heeft bedacht en welwillend construeerde met het oog op ons welzijn, ook al lijken de feiten dat soms tegen te spreken. Maar daar staat tegenover dat de stoïcijners, net zomin als de epicuristen, in een leven na de dood geloofden.
- Voor de Stoa telt het leven hier op aarde, het enige wat er is. Voor het christendom is het leven op aarde slechts het voorprogramma van een oneindig leven na de dood. De stoïcijners dachten dat de voorzienigheid hier op aarde reeds zorgde voor gerechtigheid. In het christendom gebeurt dat pas na de dood. Wel leggen beiden de klemtoon op het belang van de deugdzaamheid van het leven: het is duidelijk dat christelijke denkers veel hebben ontleend aan de Stoa. Middeleeuwse theologen noemden Seneca bijvoorbeeld een christelijke auteur, wat hij natuurlijk niet was.

H30. Inleiding op het scepticisme, in de oudheid en nu

- Net zoals de stoïcijnsse filosofie kent het scepticisme een geschiedenis die verder gaat dan de hellenistische periode en de invloed ervan laat zich gelden tot in onze tijd.
- Het belangrijkste verschil tussen het scepticisme uit de oudheid enerzijds en de sceptische attitude die de wetenschap kenmerkt anderzijds, en die je ook vindt bij sceptische organisaties, zoals Stichting Skepsis (Nederland) en Skepp (Vlaanderen), is dit: wetenschappers en hedendaagse sceptici nemen aan dat betrouwbare kennis wel degelijk bestaat en kan verworven worden. Sceptici uit de oudheid dachten dat dit niet mogelijk is.
- Het is nu niet erg redelijk meer om een scepticus te zijn in de klassieke betekenis van het woord: iemand die nu nog zou beweren dat we over *niks* betrouwbare kennis kunnen verwerven, die is niet erg redelijk. Maar in de oudheid kende men natuurlijk de wetenschappelijke en experimentele methodes nog niet.
- Daarom is het niet zo verwonderlijk dat er toen filosofen waren die niks als zeker of betrouwbaar aanvaardden. Ze hadden immers geen goede reden, dachten ze, om dat wel te doen. Het waren radicale denkers, maar hun radicalisme was verre van dwaas of absurd.

H31. De grondlegger van het scepticisme: Pyrrho van Elis (ca 360-270 v.C.)

- De grondlegger van het scepticisme in de oudheid is Pyrrho van Elis.
- Elis was een stadstaat in het noordwesten van de Peloponnesos.
- Pyrrho was een tijdgenoot van Epicurus, al was hij 20 jaar ouder – ze stierven wel beiden in 270 v.C.
- Er zijn geen teksten bewaard van Pyrrho, wellicht heeft hij zelf niks genoteerd. Het is pas bij Sextus Empiricus, die leefde in de 2de en 3de eeuw na C. dat de sceptische, of zoals men toen zei, de pyrrhonistische filosofie op papier is gezet.
- Ook het scepticisme heeft op sommige punten sterke overeenkomsten met de andere stromingen die tijdens het hellenisme zijn ontwikkeld, in het bijzonder het streven naar *ataraxia*, of onverstoorbaarheid. Veel van wat de sceptici beweerden draait rond kennis, of liever, de afwezigheid daarvan, en is dus epistemologisch, maar uiteindelijk stond alles in functie van hun levensfilosofie, met name het onderscheid leren inzien tussen dat wat er echt toe doet, en al de onbelangrijke rest.
- Pyrrho pastte de methode van de *epochê* toe. *Epochê* wil zeggen het opschorten van het oordeel, een centraal aspect van het scepticisme. Als er voor een opvatting zowel plus- als minpunten zijn, voor en tegens, en men niet meteen een doorslaggevend argument ziet richting het een of het ander, dan is de meest rationele houding om je oordeel op te schorten en te zeggen: ik weet het niet wat ik ervan moet denken, ik wacht af tot er meer informatie beschikbaar komt, of tot iemand een sterk argument bedenkt voor het een of het ander.
- De sceptici noemden Plato en Aristoteles “de dogmatici”, omdat ze met nogal grote stelligheid allerlei beweringen deden waarover alles wel beschouwd geen enkele zekerheid bestaat.

- Maar net zoals dit het geval was bij de sofisten, en in onze tijd de postmodernisten, lijkt ook de sceptische filosofie zich in de eigen staart te bijten. Immers, hoe kan je zekerheid bekomen over de uitspraak dat niets zeker is? Je kan zeggen: niks is zeker, en zelfs dat niet. Maar dan kom je in een vorm van de leugenaars-paradox terecht, wat verlamrend werkt.
- Daarom brachten latere sceptici, en ik denk hier in het bijzonder aan Sextus Empiricus, het standpunt naar voren dat hun filosofische taak er enkel uit bestond om tegenover elke opvatting een andere mogelijke te plaatsen, in strijd met de eerste. Zo hoopten ze een intellectuele impasse te creëren, waardoor mensen zouden beseffen dat het verstandig is om over niks zeker te zijn, en elk mogelijk oordeel op te schorten. Hier kunnen we ook wel de methode van Socrates in herkennen, maar dan radicaal doorgetrokken.

H32. Sextus Empiricus (ca 150-ca 220 n.C.) en het late scepticisme

- Sextus Empiricus werd geboren aan het eind van de 2de eeuw n.C., hoewel sommige bronnen het jaartal 150 n.C. geven. Hij is ergens in de derde eeuw n.C. gestorven, misschien in 220, misschien later.
- Hij leefde wellicht in enkele steden, Alexandrië, Rome, Athene, maar helemaal zeker is dat allemaal niet. We kunnen het erop houden dat hij zijn bloeiperiode had rond het jaar 200. Tussen Pyrrho en Sextus Empiricus zitten van vijf eeuwen, maar er zaten natuurlijk wel wat filosofen tussen, zoals Aenesidemus en Agrippa.
- Sextus Empiricus was een arts die behoorde tot wat men de empirische school noemde, vandaar zijn naam. We weten dat hij medische teksten heeft geschreven, maar die zijn verloren gegaan. Er zijn drie werken bewaard gebleven die de sceptische filosofie uiteenzetten, waarvan het bekendste zijn boek *Schets van het pyrrhonisme* heet.
- Samengenomen met zijn andere boeken, waarvan er een als titel heeft *Tegen de professoren*, soms ook *Tegen de wiskundigen* genoemd, en een derde een verzameling essays is waarin hij de kunsten in vraag stelt, geeft zijn werk een zeer goed beeld van de sceptische filosofie in de oudheid.
- In essentie geeft Sextus Empiricus een opsomming van alle redenen waarom we er verstandig aan doen om te twijfelen aan informatie die als “zeker” wordt naar voren gebracht, zoals:
 - Onze zintuigen zijn onbetrouwbaar
 - Ons geheugen laat ons vaak in de steek
 - We weten dat we ons in het verleden al geregeld hebben vergist
 - In andere culturen hebben mensen andere opvattingen over van alles en nog wat, ook over ethische en esthetische kwesties, die ze met even grote stelligheid zullen verdedigen
 - Er zijn allerlei dingen die we aan de werkelijkheid toeschrijven, maar waarover we empirisch niks kunnen weten, zoals ruimte, beweging, voortplanting en ontwikkeling, tijd, enzovoort.
- De enige redelijke houding die hieruit volgt, is het consequente opschorten van het oordeel, zoals Pyrrho al aangaf.
- Op de kritiek dat het pyrrhonisme of scepticisme het leven eigenlijk onmogelijk maakt, omdat je, als je niks met zekerheid kunt weten, niet eens weet of je van een glas wijn niet zal doodgaan, repliceerde Sextus Empiricus dat sceptici gewoontes volgen, geen overtuigingen, en al zeker geen dogma's of absolute waarheden.
- Sextus Empiricus was ook wat de geneeskunde betreft sceptisch tegenover theorieën en opvattingen over oorzaken waarover we niks zinnigs kunnen zeggen. Je moet simpelweg de ervaring volgen: als aderlating bij een gelijkaardig geval werkte, dan probeer je dat opnieuw. Als het niet werkte, dan doe je iets anders.
- Het scepticisme, in het bijzonder door de werken van Sextus Empiricus, oefende grote invloed uit op renaissance-auteurs zoals Montaigne, en dat leidde vervolgens tot de radicale twijfel die Descartes naar voren bracht in de eerste helft van de zeventiende eeuw. De gevolgen dáárvan waren bijzonder verregaand. Ook andere filosofen zoals Pierre Bayle en David Hume werden er sterk door beïnvloed en we worstelen tot op vandaag met sommige problemen die zij naar voren brachten.

- De filosofen die meer dan duizend jaar na Sextus Empiricus het scepticisme herontdekten, beklemtoonden de positieve aspecten ervan, zoals on-bevooroordeeldheid, een gezonde vorm van tolerantie, de bereidheid om van mening te veranderen, het belang van het empirische en de weerstand tegen dogma's. De meer radicale invulling van het scepticisme, om zogenaamd "zonder meningen" te leven, dat volgden ze niet, ongetwijfeld terecht.

Aanbevolen literatuur

Primaire bronnen

Aristoteles, *The Works of Aristotle, 2 volumes* (Great Books of the Western World, Encyclopedia Britannica, Inc, 1994)

Aristoteles, *Ethica* (Historische uitgeverij, 1999)

Aristoteles, *Over dieren* (Historische uitgeverij, 2000)

Aristoteles, *De eerste filosofie* (Historische uitgeverij, 2002)

Aristoteles, *Over voortplanting* (Historische uitgeverij, 2005)

Aristoteles, *Politica* (Historische uitgeverij, 2011)

Aristoteles, *Over drogredenen* (Historische uitgeverij, 2018)

Aristoteles, *De staatsinrichting van Athene* (Boom, 2019)

Aurelius, Marcus, *Persoonlijke notities* (Ambo Olympus, 1999)

Diogenes Laërtius, *Leven en leer van beroemde filosofen* (Damon, 2008)

Dobbin, R. e.a., *The Cynic Philosophers: From Diogenes to Julian* (Penguin Classics, 2013)

Epictetus, *Zakboekje. Wenken voor een evenwichtig leven* (Boom, 2011)

Epicurus, *Brief over het geluk* (Historische uitgeverij, 2020)

Epicurus, *Brieven en maximen* (Historische uitgeverij, 2020)

Luck, Georg, *De wijsheid van de honden. Teksten van de Griekse cynici* (Bornmeer, 2011)

Lucretius, *De natuur van de dingen* (Historische uitgeverij, 2008)

Plato, *Verzameld werk* (Bert Bakker, vertaling Hans Warren en Mario Molegraaf)

Plato, *Verzameld werk* (De Nederlandsche Boekhandel, vertaling Xaveer De Win, 1978)

Popper, Karl, *De open samenleving en haar vijanden* (Lemniscaat, 2009)

Seneca, *Levenkunst. Filosofische essays over leven en dood* (Athenaeum, 2018)

Seneca, *Innerlijke rust* (Athenaeum, 2013)

Seneca, *Gelukkig leven* (Boom, 2009)

Sextus Empiricus, *Outlines of Scepticism* (Annas, J. & Barnes, J., eds., Cambridge University Press, 2000)

Secundaire bronnen

Auroux, S., ed., *Encyclopédie Philosophique Universelle. Les Notions Philosophiques* (PUF, 2 vols, 1990)

Barnes, J., ed., *The Cambridge Companion to Aristotle* (Cambridge University Press, 1995)

Bett, R., ed., *The Cambridge Companion to Ancient Scepticism* (Cambridge University Press, 2010)

Borchert, D., ed., *Encyclopedia of Philosophy* (MacMillan Reference, 2006)

Copleston, F., *A History of Philosophy*, 9 vols (Doubleday, 1994)

Edwards, P., ed., *The Encyclopedia of Philosophy* (Macmillan Publishing Co., 1967)

Foulquié, P., *Dictionnaire de la langue philosophique* (PUF, 1962)

Goldsworthy, A., *Philippus & Alexander. Wereldveroveraars uit Macedonië* (Omniboek, 2020)

Gottlieb, A., *De droom der rede. Een geschiedenis van de filosofie van de Grieken tot de Renaissance* (Ambo, 2000)

Graig, E., ed., *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (Routledge, 1998)

Grayling, A.C., *De geschiedenis van de filosofie* (Spectrum, 2019)

Greenblatt; Stephen, *De zwenking. Hoe de wereld modern werd* (De Bezige Bij, 2012)

Huisman, D., *Dictionnaire des philosophes*, 2 vols. (PUF, 1984)

Inwood, B., ed., *The Cambridge Companion to the Stoics* (Cambridge University Press, 2003)

Jacob, A., ed., *Encyclopédie Philosophique Universelle. L'Univers Philosophique* (PUF, 1989)

Jones, L., ed., *Encyclopedia of Religion*, sec. edition (MacMillan Reference, 2005)

Kenny, A., *A new history of western philosophy*, 4 vols. (Clarendon Press, 2004)

Kraut, R., ed., *The Cambridge Companion to Plato* (Cambridge University Press, 1992)

Lalande, A., *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* (1926)

Lendering, J., *Alexander de Grote* (hoorcollege, Home Academy, 2020)

Leroi, A., *De Lagune. Hoe Aristoteles de wetenschap uitvond* (Atlas Contact, 2015)

Lovejoy, A.O., *The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea* (Harvard University Press, herziene editie, 1976)

- Mattéi, J.-F., ed., *Encyclopédie Philosophique Universelle. Le Discours Philosophique* (PUF, 1998)
- Mattéi, J.-F., ed., *Encyclopédie Philosophique Universelle. Les Oeuvres Philosophiques* (PUF, 2 vols, 1992)
- Pigliucci, M. & Lopez, G., *Handboek voor de moderne stoïcijn* (Ten have, 2019)
- Röd, W., ed., *Geschichte der Philosophie* (C.H. Beck, 2021)
- Russell, B., *Geschiedenis der westerse filosofie* (Servire Katwijk, 1948)
- Van Reijen, M., *Stoïcijnse levenskunst. Evenveel geluk als wijsheid* (ISVW, 2016)
- Van Tongeren, P., *Aristoteles* (hoorcollege, ISVW)
- Vermeersch, E. & Braeckman, J., *De rivier van Herakleitos. Een eigenzinnige visie op de wijsbegeerte* (Houtekiet, 2008)
- Warren, J., ed., *The Cambridge Companion to Epicureanism* (Cambridge University Press, 2009)
- Wilson, C., *Hoe word je epicurist?* (Ten have, 2019)
- Zalta, E. & Nodelman, U., *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (<https://plato.stanford.edu/>)

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave	Home Academy Publishers Middelblok 81 2831 BK Gouderak Tel: 0182 – 370001 E-mail: info@home-academy.nl
Opname	De Corridor (Wetteren, zomer 2022)
Stem Inleiding	F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro	Cok Verweij
Mastering	Frits de Bruijn
Vormgeving	Floor Plikaar

© Hoorcollege Copyright 2022 Home Academy Publishers B.V.

ISBN 978 90 8530 241 4

NUR 732, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.